

2. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2nd INTERNATIONAL TURKIC WORLD CONGRESS
on EDUCATIONAL and SOCIAL SCIENCES

7-8 Aralık / December / 2018

3. CİLT- VOL TÜRKOLOJİ-FİLOLOJİ TURKOLOGY-PHILOLOGY

www.turkegitimsen.org.tr
www.uaeseb.org

5. CİLT- VOL

V©TMQNQL 'H NQNQL

VWTMQNQL [/RJ KNQNQL [

EDİTÖR

''''''DQ¥0FT. [KNO C\ ' [G N

FQ¥0DR. UG[HWNNCJ ' [KNFKTKO

ANKARA

ARALIK-2018

TÜRK EĞİTİM-SEN GENEL MERKEZİ YAYINLARI

©Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi, 2018.

Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayımcının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayınların fikri sorumluluğu ve imla tercihi yazarlarına aittir. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğuyazarlarına aittir.

Yılmaz YEŞİL (Ed.), Seyfullah YILDIRIM (Ed.)

2 Uluslararası Türk Dünyası Eğitim

Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri

1. Cilt H f_c`c`! :]c`c`! / Ma Un'MG-(Ed.), Seyfullah YILDIRIM (Ed.),

ISBN 978-975-93505-8-1

1. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi, 2. H f_c`c`! , 3. :]c`c`!ž (" Bildiri.

TÜRK EĞİTİM-SEN GENEL MERKEZİ YAYINLARI TÜRK DÜNYASI KONGRE BİLDİRİLERİ DİZİSİ 03

Kapak ve Sayfa Tasarımı:

Fatih Taha AKALAN

İletişim Adresi:

Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi

Erzurum Mahallesi Talatpaşa Bulvarı No:160 Kat:6 Cebeci/ANKARA

Tel: 0 312 424 09 60 (8 Hat) Belgegeçer: 0 312 424 09 68

Genel Ağ: <http://www.turkegitimsen.org.tr>

elmek: iletisim@turkegitimsen.org.tr

2.Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler

Kongresi Bildirileri 1. Cilt Eğitim Bilimleri-1, Güngörlük Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.'nde 28.12.2018 Tarihinde 100 adet basılmıştır.

(İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 559 Sok. No: 57, Yenimahalle / ANKARA

Tel: (0312) 394 28 82)

Ankara-2018

UAESEB / 2018-01 KODLU PROJENİN SONUÇ RAPORUDUR.

ONUR KURULU – HONORARY BOARD MEMBERS

Talip GEYLAN
(Türk Eğitim-Sen Genel Başkanı)

Sattar MOHBALİYEV
(Azerbaycan Bağımsız Sendikalar İttifakı Genel Başkanı)

Maira AMANTEYAVA
(Kazakistan İlim ve Eğitim Çalışanları Sendikası Genel Başkanı)

Asylbek TOKTOKULOV
(Kırgızistan İlim ve Eğitim Çalışanları Sendikası Genel Başkanı)

Akif GAŞI
(Kosova Türk Öğretmenler Derneği Genel Başkanı)

Elvin HASAN
(Makedonya Ufuk Derneği Genel Başkanı)

Abduselam BAYRAKTAR
(Irak Türkmen Eğitimcileri Öğretmen Örgütü Genel Başkanı)

Kağan MINDIKOĞLU
(Kıbrıs Türk Memur Sen Genel Başkanı)

GENEL KOORDİNATÖR - GENERAL COORDINATOR

Cengiz KOCAKAPLAN

(Türk Eğitim-Sen Genel Başkan Yardımcısı)

KOORDİNATÖRLER – COORDINATORS

Dr. Ali Osman AKALAN

Dr. Sinan DEMİRTÜRK

Dr. Bahadır Bumin ÖZARSLAN

Dr. Yılmaz YEŞİL

Uzm. Metin İSKENDEROĞLU

YÜRÜTME KURULU – EXECUTIVE COMMITTEE

Musa AKKAŞ Genel Başkan Yardımcısı

Seyit Ali KAPLAN Genel Başkan Yardımcısı

Cengiz KOCAKAPLAN Genel Başkan Yardımcısı

M.Yaşar ŞAHİNDÖĞAN Genel Başkan Yardımcısı

Selahattin DOLĞUN Genel Başkan Yardımcısı

Fuat YİĞİT Genel Başkan Yardımcısı

Prof. Dr. Ahmet ÖZTÜRK Konya 3 Nolu Şb. Başkanı

Dr.Öğretim Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU İstanbul 10 Nolu Şb. Başkanı

Dr.Öğretim Üyesi Mehmet Hanefi BOSTAN İstanbul 1 Nolu Şb. Başkanı

Dr.Öğretim Üyesi Tayfun FINDIK Ankara 7 Nolu Şb. Başkanı

Rıfat ÇELİK Adana 3 Nolu Şb. Başkanı

İbrahim ÇÖMEZ Ankara 1 Nolu Şb. Başkanı

Sezai UĞUR Denizli 2 Nolu Şb. Başkanı

Murat Ercüment KESKİNLER Erzurum 2 Nolu Şb. Başkanı

Gürol YER Eskişehir 2 Nolu Şb. Başkanı

Hasan ŞEN İzmir 4 Nolu Şb. Başkanı

Metin İSKENDEROĞLU Trabzon 2 Nolu Şb. Başkanı

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	xk
PROTOKOL KONUŞMALARI.....	zk
TATAR-TÜRK ÂLİM ABDÜRREŞİD İBRAHİM'İN <i>TERCÜME-İ HALİM YA Kİ BAŞIMA GELENLER</i> ADLI ESERİNDE KAZAKLAR.....	1
KAZAKHS in the BOOK of TATAR-TURKISH SCHOLAR ABDÜRREŞİD İBRAHİM'S <i>TERCÜME-İ HALİM YA Kİ BAŞIMA GELENLER</i> Doç.Dr. Cemile KINACI	
MODERN TÜRK DÜNYASINI ANLAMADA TÜRK ŞİVE VE LEHÇELERİNDEN AKTARMA POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	11
AN EVALUATION ON THE POLICIES OF TRANSLATION FROM TURKIC ACCENTS AND DIALECTS FOR UNDERSTANDING THE MODERN TURKISH WORLD Doç. Dr. Bülent BAYRAM	
KIRGIZ VE TÜRK EDEBİYATINDA 1911 TÜRKİSTAN DEPREMİ İLE İLGİLİ ŞİRLER.....	23
Prof. Dr. Naciye YILDIZ	
SUNGUR TÜRKÇESİ İYELİK KÖKENLİ ŞAHIS EKLERİ ÜZERİNE.....	31
ON SONQOR TURKISH POSSESSIVE ORIGINATED AFFIXES Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ATICI	
ШАГЫЙРЬ РАМИС АЙМӨТ ПОЭЗИЯСЕНДӘ ИЛАҺИЯТ–ИНСАН–ЯШӘӨШ.....	45
АЛСУ ШАМСУТОВА	
ÖLÜMLE İLGİLİ BAZI ÂDETLER BAĞLAMINDA KIBRIS TÜRKLERİNİN ETNİK KÖKENİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER.....	51
SOME THOUGHTS ON THE ETHNIC ORİGİNS OF TURKISH CYPRIOTS IN THE CONTEXT OF SOME TRADİTİONS RELATED WITH DEATH Dr. Öğr. Üyesi Gökçe YÜKSELEN PELER	
KIRGIZ, ÖZBEK VE YENİ UYGUR TÜRKÇELERİNDE -Ş- İŞTEŞLİK EKİNİN ÇOKLUK VE ŞAHIS İŞLEVİNDE KULLANILIŞI.....	65
THE USE OF RECIPROCAL VOICE SUFFIX -Ş- WITH THE FUNCTIONS OF MAKING PLURAL FORMS AND INDICATING PERSON IN KIRGHIZ, UZBEK AND NEW UYGHUR TURKIC LANGUAGES Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK	
1828-1920 YILLARI ARASI AZERBAJCAN'DA MATBUAT ÇALIŞMALARI.....	87
PRESS WORKS IN AZERBAIJAN BETWEEN 1828 and 1920 Ali KÖK	

TATAR-TÜRK ÂLİM ABDÜRREŞİD İBRAHİM'İN *TERCÜME-İ HALİM YA KI BAŞIMA GELENLER* ADLI ESERİNDE KAZAKLAR

KAZAKHS in the BOOK of TATAR-TURKISH SCHOLAR ABDÜRREŞİD İBRAHİM'S *TERCÜME-İ HALİM YA KI BAŞIMA GELENLER*

Doç.Dr. Cemile KINACI*

Özet: Tatarlar ve Kazaklar arasında geçmişten günümüze daima sıkı ilişkiler olagelmıştır. Tatarlar tüccar, öğretmen, tercüman gibi meslekleri yaparak Kazak bozkırlarında her zaman var olmuşlardır. Dolayısıyla bu iki Türk halkı arasında eğitim, kültür, ticaret alanlarında devamlı bir ilişki söz konusudur. Kazaklar arasında Cedit hareketinin yayılmasında da Kazan merkezli etkinin rolü büyüktür. Bütün bu etkileşimler nedeniyle Kazak hayatında eğitimde, edebiyatta ve kültürel alanda Tatar etkisini gözlemlemek mümkündür.

Abdürreşid İbrahim XX. yüzyıl Türk Dünyası'nın önemli şahsiyetlerindendir. Çok küçük yaşta öksüz kalmasına rağmen kendi çabasıyla Medine'de eğitimini tamamlayarak Rusya'ya dönmüş ve Rusya Türklerinin 1905-1917 yılları arasındaki siyasî ve sosyal hareketlerinde önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Kendisinin çıkardığı Mir'ât, Ülfet, Teârûf-i Müslimin, İslam Dünyası gibi gazete ve dergilerin yanı sıra Rusya, Azerbaycan ve Türkiye'de çıkmış Şark-i Rus, Hayat, Beyânülhak, Sırât-ı Müstakîm, Sebîlürreşad gibi süreli yayınlarda da çok sayıda makalesi neşredilmiştir. Hayatının önemli bir bölümünü seyahatlerde geçirmiştir. Özellikle Kazan-İstanbul-Tokyo üçgeninde yaptığı faaliyetler ve geride bıraktığı eserlerle Türk Dünyası'nın önemli bir şahsiyeti olarak Türk kültür tarihinde yerini almıştır.

Abdürreşid İbrahim'in önemli eserlerinden biri *Tercüme-i Halim* adlı eseridir. Abdürreşid İbrahim bu eseri iki kısım halinde yazmış ama yalnızca birinci kısım neşredilebilmiştir. Abdürreşid İbrahim'in bu eseri 2017'de İsmail Türkoğlu tarafından Türkiye'de yayımlanmıştır. Bildiride *Tercüme-i Halim Ya Ki Başımın Gelenler* adlı bu eserde Abdürreşid İbrahim'in Kazak halkıyla ilgili izlenimleri ele alınacaktır. Genç bir medrese öğrencisi iken Kazaklar arasında öğretmen olarak bulunan Abdürreşid İbrahim'in kardeş Kazak halkına dair düşünceleri bildiride ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tatar, Kazak, Abdürreşid İbrahim, Kazak kültürü, Türk Dünyası.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, camiyla@gmail.com

Abstract: Tatars and Kazakhs have strong relationship from past to present. Tatars have existed in Kazakhs steppe namely merchant, teacher, interpreter profession groups. Hence two turkish people have permanent relationship in the fields of education, culture and trade. Kazan centered effects have important role in expansion of Cedit movement. Because of these interactions, tatar effects can be observed in Kazakhs's education, literature and culture.

Abdürreşid İbrahim is significant person in Turkic World of XX. Century. Although he was orphaned in his early childhood, he completed his education in Medinah by his own efforts and turned back to Russia. He became involved political and social activities in 1905-1917 among Russian Turks. Alongside the journals and newspapers published by himself like *Mir'ât*, *Ülfet*, *Teârüf-i Müslimin*, *İslam Dünyası*, he published many articles in Russian, Azerbaijanian and Turkish periodicals like *Şark-i Rus*, *Hayat*, *Beyânülhak*, *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebîlürreşad*. He has traveled in important parts of his life. İbrahim took his place as a significant person of Turkic World in Turkish cultural history with his works and activities in Kazan, İstanbul and Tokio.

One of the important works of Abdürreşid İbrahim is *Tercüme-i Halim*. İbrahim wrote this book as two parts but it has been published only one part. The book was published by İsmail Türkoğlu in 2017 in Turkey. In this proceeding, impressions of Abdürreşid İbrahim about the Kazakhs in *Tercüme-i Halim Ya Ki Başıma Gelenler* will be addressed. When he was a madrasah student, he taught school among Kazakhs. It will be put forward his thoughts about Kazakh people this proceeding.

Key words: Tatar, Kazakh, Abdürreşid İbrahim, Kazakh culture, Turkic World.

Giriş

Kırım ve İdil-Ural'da başlayan ve daha sonra özellikle İsmail Bey Gaspıralı'nın Usûl-i Cedid eğitim metoduyla sistemleşen Ceditçilik ya da yenileşme hareketleri bütün Türk Dünyası'nda yayıldığı gibi Kazak bozkırlarına da tesir etmiştir. Bu tesire bir bakıma doğrudan Tatar tesiri demek de mümkündür. Kazak toprakları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus idaresi altına girdiğinde Ruslar Kazaklarla olan ilişkilerinde özellikle Kazan Tatarlarını aracı olarak kullanmışlardır. Tatarlar da Kazaklar üzerinde siyasî, ekonomik tesirlerde bulunarak ve onlar arasında İslam inancını güçlendirerek bu durumdan istifade etmişlerdir (Devlet 1999: 31).

Rusya Hükümeti II. Katerina fermanıyla 17. asrın sonunda İslam dinini talim etmek üzere Kazaklara Kazan Tatarlarından hususî muallimler göndermiştir. Sonradan bu ferman kaldırılmasına rağmen Kazak ileri gelenleri arasında Tatar muallimler eksik olmamış, 18. asrın sonunda bu müessese o kadar gelişmiştir ki hali vakti yerinde olan her Kazak kendi çocuklarına hususî muallim tutarak terbiye etmiştir (Türkoğlu 2017: 83, 90).

Tatar etkisiyle Kazak halkı arasında özellikle de eğitim aracılığıyla yaşanan millî yenileşme Rus idaresinde büyük bir rahatsızlık yaratmıştır. Bu sebeple Ruslar 1870'ten sonra Kazaklar arasındaki bu Tatar etkisini kırmak için politika geliştirmişlerdir. Öncelikle Kazak eğitim kurumlarında Tatarların ders vermelerini önleyici tedbirler almışlardır. Akabinde kendi kontrolleri altında Rus-Kazak okullarını açmışlardır. Böylece Kazaklar arasındaki Tatar etkisi

kırılarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus tesiri Kazaklar üzerinde daha çok kendini göstermiştir (Devlet 1999: 31-32).

Tatarlar özellikle tüccar, öğretmen, tercüman gibi kimlikleriyle Kazak bozkırlarında var olmuşlardır (Kınacı 2014: 1078). Dolayısıyla iki Türk halkı arasında eğitim, kültür, ticaret alanlarında yakın ilişkiler kurulmuştur.

Kazan-İstanbul-Tokyo üçgeninde yaptığı faaliyetler ve geride bıraktığı eserlerle Türk Dünyası'nın önemli bir şahsiyeti olarak Türk kültür tarihine adını yazdıran Abdürreşid İbrahim de genç bir medrese öğrencisi iken Kazaklar arasında bulunmuştur. Kazak zenginlerin çocuklarına Tatar özel öğretmen tutma âdeti yaygındır. Abdürreşid İbrahim de önce zengin bir Kazak köylüsünün çocuklarının özel eğitimini üstlenmiştir. Bir yıl kadar bu görevi yaptıktan sonra 1878'in sonlarında Akmola vilayetine giderek orada imamlık yapmıştır (Türkoğlu 2012: 21). 1879 yılına kadar Kazaklar arasında kalmış ve orada Kazak halkını daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Daha sonra hayat hikâyesini kaleme aldığı Kazaklar arasında geçirdiği sürede edindiği izlenimlerini, düşüncelerini de eserinde dile getirmiştir. Bu bildiri, genç bir medrese öğrencisi olan Abdürreşid İbrahim'in gözünden dile getirilen Kazak imajı üzerinde odaklanmıştır.

Abdürreşid İbrahim (1857-1944) Hakkında

Abdürreşid İbrahim 1857 yılında Batı Sibirya'da Tomsk vilayetinin kuzeyinde İrtiş nehri kıyısındaki Tara kasabasında dünyaya gelmiştir. 1944 yılında Japonya'nın Tokyo şehrinde hayata gözlerini yummuştur¹. Büyük zorluklarla, çilelerle geçen 87 yıllık ömrünü Türk-İslam Dünyası'nı uyandırmaya adanmıştır. Ömrü boyunca imparatorlukların yıkıldığına şahit olmuş, büyük devrimler ve savaşlar görmüş, hiç durmadan seyahat etmiş, siyasî faaliyetlerde bulunmuş, gizli istihbarat teşkilatlarında görevlendirilmiştir (Türkoğlu 1995a: 13).

Abdürreşid İbrahim 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Rusya Türkleri ve Dünya Müslümanları arasında birlik kurmak, İslamiyet'in Uzakdoğu'da özellikle Japonya'da yayılmasını sağlamak için uzun yıllar seyahatler yapmıştır. Tam bir seyyahdır. Birkaç yer dışında neredeyse dünyanın hemen hemen her tarafını gezmiştir (Türkoğlu 1995b: 6).

Abdürreşid İbrahim kültür tarihimizde çok yönlü bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. O, tam bir hareket adamıdır. Siyasetçi, gazeteci, din âlimi, yazar, gizli servis mensubu gibi çok yönlü bir kimliğe sahiptir. Rusya Türkleri arasında ilk siyaset temsilcisi ve ilk siyasî doküman neşreden kişidir. Abdürreşid İbrahim, Rusya Türklerinin millî mücadele hareketini başlatanlar arasında en ön sırada yer alır. Rusya Türklerinin ilk olarak 1905-1908 yılları arasında düzenledikleri I-II-III-IV. Müslüman Kurultaylarının toplanmalarını organize eden şahısların başında gelmektedir. Bu kurultayların toplanabilmesi için İdil-Ural ve Türkistan'da aylarca seyahatler yapmıştır. Kurultayların toplanmasını engellemeye çalışan Rus

¹ Bu bildirin sınırlılıkları nedeniyle Abdürreşid İbrahim'in ayrıntılı biyografisinden bahsedilmemiştir. Abdürreşid İbrahim'in hayatı ve faaliyetleri hakkında başta Doç. Dr. İsmail Türkoğlu olmak üzere, farklı araştırmacılar tarafından müstakil çalışmalar yapılmıştır. Abdürreşid İbrahim'in hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz. Türkoğlu 1997a; Türkoğlu 1997b; Balcıoğlu 2001; Özbek 1995, Alp 2012.

Hükümetine karşı her türlü mücadeleyi vermiş, kurultayların toplanmasını sağlamıştır (Türkoğlu 1995b: 6). Zeki Velidi Togan'ın ifadesiyle Abdürreşid İbrahim, Türkistan ve onun mukadderatı meseleleriyle en çok meşgul olan mütefekkindir (1981: 541).

Çok küçük yaşlarda anasız babasız kalan Abdürreşid İbrahim hayatın bütün yükünü sırtlanmış, kendi imkânları ile eğitim almış, kendini geliştirmeye gayret etmiştir. Tabiri caizse gün bulup gün yiyerek hem hayatını idame ettirmiş hem de eğitim hayatını devam ettirmiştir. Sadece kendi memleketinde değil, Medine, İstanbul gibi şehirlerde de medrese eğitimi almıştır. O günkü şartlar içinde kendisini en iyi şekilde yetiştirmek için uğraşmıştır.

Abdürreşid İbrahim Türk-İslam Dünyasının medeni milletler seviyesine yükselmesi için gayret göstermiştir. Bütün hayatını bu ideale adamıştır. Gittiği her ülkede Müslümanları uyandırmaya çalışmıştır. Vaaz, makale ve eserleriyle onlara yol göstermeye çalışarak “bu gaflet uykusundan uyanın” çağrısında bulunmuştur (Türkoğlu 2012: 15). Türk Dünyasının müstesna şahsiyeti Abdürreşid İbrahim, Mehmet Akif'e de ilham kaynağı olmuş, Akif Safahat'ın ikinci kitabı *Süleymaniye Kürsüsünde* onu konuşturmuştur.

***Tercüme-i Halim Ya Ki Başıma Gelenler* Adlı Eserde Kazaklar**

Abdürreşid İbrahim Kazaklar arasında geçirdiği sürede gördüklerini, ilginç bulduklarını, farkına vardıklarını özgeçmişini kaleme alırken dile getirmeyi ihmal etmemiştir. Özgeçmişi içinde Kazaklar hakkında yazdıklarına bakıldığında onun Kazaklar hakkında hemen hemen her konuya değindiğini görmek mümkündür. Bunlar arasında Kazakların yaşam tarzları, dilleri, din/İslam anlayışları, konukseverlikleri, yemek kültürleri, eğlence/toy kültürleri, göç kültürleri, gelenekleri gibi Kazaklar hakkında bilgi edinebileceğimiz pek çok ayrıntıya yer vermiştir.

Abdürreşid İbrahim'in Kazaklar hakkındaki görüşlerine bakıldığında bunların genellikle olumlu görüşler olduğu dikkat çeker. Ancak onun Kazaklar arasındaki gözlemleri içinde bazı olumsuz görüşlere yer verdiği de görülür².

² Bu olumsuz görüşlerde Abdürreşid İbrahim'in dinî hassasiyetleri etkilidir. O, engin bozkır yaşam tarzına ve bozkır insanının serbest tabiatına alışık olmadığından dolayı kimi noktalarda Kazak halkına dair olumsuz düşüncelerde bulunmuştur. Ancak onun Kazak halkının serbest yaşam tarzına dair dile getirdiği olumsuz noktaları, günümüzde dahi Anadolu göçerlerinde, Toros yaylarındaki ya da Egedeki Yörüklerde görmek de mümkündür. Bildiride Abdürreşid İbrahim'in bu olumsuz görüşlerine yer verilmemiştir. Dünya Türklüğü söz konusu olduğunda nasıl ki pek çok benzerliğimiz varsa ve köklerimiz birse aynı şekilde bazı farklılıklarımızın olması da son derece doğaldır. Önemli olan birbirimizi bu benzerlik ve farklılıklarımızla kabul etmek ve birbirimizle bu doğrultuda ilişki kurmaktır. İmaj çalışmalarının amacı da farklılıklar üzerinden toplumlar arasında kin ve nefret uyandırmak değildir. İmaj çalışmaları, benzerlikler kadar farklılıkların da doğal olduğunu, iyi ya da kötü yorumlar yapmadan, olduğu gibi göstermeyi hedefler. İmaj çalışmalarının amacı, benzerlik ve farklılıklarla, bir bütün olarak kültürler arasındaki (etnik unsurlar arasındaki) toplumsal etkileşimleri olduğu gibi yansıtmaktır.

Dil

Abdürreşid İbrahim Kazaklar arasına gelip onlarla ilişki kurduğu ilk anda Tatar lisanı ile Kazak lisanı arasındaki yakınlığı fark eder. Bunlar arasındaki farkın yalnızca bazı seslerin söylenişinden kaynaklanan şive farklılıkları olduğunu dile getirir. Ayrıca bozkır halkının dili Kazakçayı son derece şiirsel bulur. Kazakçanın atasözü ve benzer kalıpsözler bakımından zenginliğine değinir. Bunun yanı sıra her Kazak'ın şiir söyleme istidadının bulunduğuna dikkat çeker. O günkü şartlarda Kazaklar arasında meşhur şairlerin varlığından bahseder.

Bu gün de sıklıkla gözlemlediğimiz gibi Kazak halkının hitabet yeteneği, söz söylemedeki ustalığı, hemen her durumda sözlerini sıklıkla atasözleri ve kalıpsözlerle zenginleştirmeleri Abdürreşid İbrahim'in de dikkatini çekmiş ve o bunları kaydetmiştir.

... Çay içtik sofrada üzerinde güzel sohbet ettik, **dikkat ettikçe lisanları dahi anlaşılmaya başlandı.** Asıl **bizim lisanımızdan çok farklı değil, yalnız şive başka,** bir de (şın) harfi yok, belki (ş) yerine hep mühmele (s) istimal ediyorlar.

Kazak lisanı Tatar lisanına nisbeten daha vâsi ve daha manalı bir lisandır, bu lisanda emsal ve makallar pek çoktur ve Kazak milleti ehl-i bâdiyeden (bozkır halkı) oldukları için tabiat-ı şiiriyeleri dahi vardır, kendi lisanında şiir söylemeyen adam nadir olur, meşhur şairleri de az değildir. Âdî sözde böyle hazır cevap adamlardır. ... (Türkoğlu 2017: 69)

Din

Abdürreşid İbrahim'in gözlemlerine göre, Kazaklar Müslüman olmakla birlikte onlarda asla bağnazlık yoktur. İslam anlayışları, konargöçer İslam'ı da diyebileceğimiz kalp temizliği, gönül samimiyetinden öteye geçmeyen bir İslam'dır. Abdürreşid İbrahim, onların arasında atalardan kalan inanca dair unsurların yaşadığına da dikkat çeker. Ancak burada o, Kazak halkının atalar inancını daha çok bir cehalet olarak, şeriata tercih edilen olumsuz bir durum olarak dile getirir.

Kazak milleti **umumen Müslümandır,** fakat cehalet istila etmiş, **bazen âbâ (ata) ve ecdadlarından baki adetlerini şeriata tercih ederler.** (Türkoğlu 2017: 90)

Kazak toplumu arasında haremlik selamlık uygulaması kesinlikle yoktur. Kazak kadınlar kendi erkeklerinden çekinmedikleri gibi yabancı erkeklerden de çekinmezler. Gizlenmezler, serbest, dışa dönük yapıdadırlar. Eve gelen erkek misafirden kaçmazlar. Hatta misafirin hizmetini evin kızları görür. Misafirin hizmetini görmek, atını hazırlamak, misafiri uğurlamak gibi işlerin hepsi Kazak evinde evin kızının misafire karşı görevleri arasındadır.

Neyse sabah oldu kalktım, abdest aldım, **kız da bana su döktü, havlu verdi,** namaz kıldım. Namazdan sonra hane içinde de benden başka kimse kalmadı, kimse bana bir şey de söylemedi, **yalnız oturmakta idim, kız bir iki kere gelip bana gülerek mülayim**

bakıp gitti. ... Bunun üzerine bize hayvan hazırladılar, gitmek üzere veda ettik, **haneden çıktığımız zaman kerimeleri hanım kız dahi bizim ile beraber çıktılar, bizden önce giderek bizim için hazırlanmış hayvanı başından tutup bize takdim etti ve hayvana bindiğimiz zaman koltuğumuzdan muavenet ettiler.** ... kız tebessümane bir tavır ile: **“Yolunuz düşse konak bolunuz” dedi.** (Türkoğlu 2017: 79)

Konukseverlik

Abdürreşid İbrahim Kazak ahalisi arasında iken Kazak hane sahipleri tarafından sürekli büyük bir konukseverlikle karşılanır. Sıcakkanlılıkla, izzet ve ikramla ağırlanır. Hane sahipleri ona evlerinin kapısını ardına kadar açar, yedirir içirir, onu rahat ettirmek için ellerinden geleni yaparlar. Kendilerinde daha uzun kalması konusunda Abdürreşid İbrahim'e ısrar ederler. Günümüzde de Kazak halkının en karakteristik özelliklerinden biri konukseverlikleridir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de *konak ası* (konuk yemeği) adı verilen gelenek Kazaklarda canlı bir şekilde yaşamaktadır. Eve gelen konuğa izzet ikramda bulunmak, onu yedirip içirerek doyurmak konuğa karşı bir hoşgörülülük değil, doğrudan konuğun atalardan kalma hakkıdır. Her Kazak geçmişte olduğu gibi şimdi de konuklarına bu bilinç ile yaklaşır.

... Petropavel'e geldik. **Şu adamın hanesine misafir oldum. Çay içtim.** Öğle namazını Çala Kazak mahallesinde kıldık, **öğleden sonra da yemeği yine bu adamın hanesinde yedik. Bize çok ikram ettiler.** Sonra bir medreseye gitmek üzere bu adama veda edip mufarakat (ayrılmak) ettik ise de, **bize tekrar rica etti ki: Bizim şehrimizde buldukça daima bize geliniz, munçaya³ girmeye Cuma akşamları gelerseniz çok memnun oluruz** dediler. (Türkoğlu 2017: 63)

Kazak halkı misafire o kadar hürmet eder ki onun hizmetine özel olarak evin kızını görevlendirir. Abdürreşid İbrahim konuk olduğu bir Kazak evinde bu durumla ilk defa karşılaştığını dile getirmiş ve büyük bir şaşkınlık yaşadığına eserinde yer vermiştir. Evin kızının gece boyunca bile misafirin ayak ucunda bulunması ilk anda genç medrese öğrencisi Abdürreşid İbrahim'i şaşırtmıştır. Şaşırtmakla kalmamış hatta korkutmuştur. Ancak o, Kazak halkının bu geleneğini asla ırz ve namus meselesi olarak değerlendirmemiş, Kazak halkının ırz ve namus sahibi olduğunu özellikle dile getirmiştir.

Bir saat kadar gittikten sonra bir adama rast geldim, o da bizim halimizi anladığından merhamet etti, oraya yakın kendi hanesi varmış, **bizi kendi hanesine götürdü.** Soğuktan, korkudan, her şeyden yorulmuşum, hemen yattım uyudum. Hiçbir şey bilmiyorum. **Gece bir zaman gözümü açtım ise yanımda bir adam (insan) var, elini de benim üzerime koymuş, gayet de ince eller, erkek eline benzemiyor, İlahi yarabbi kim olacak! Başını elledim, hatun saçı, gayet genç bir kız olduğunu anladım. Kendi kendime uzun uzun tefekkür ettim. Beni bir korku istila etti, vücudum ter içinde kaldı.**

³ Hamam.

Sabaha kadar uyuyamadım, hanede yalnız değiliz, herkes horlayarak uyuyor, bütün gece rahatsız oldum. Sonra anlaşıldı, bu bize husûsî bir ikram imiş, Kazak taifesinde böyle bir adet varmış, lâkin cehalet bizi böyle bir ikramdan mahrum etti.

... Kazak taifesi misafiri bu suretle hürmet edermiş, misafirin her hizmetini hane sahibinin kızı görmüş, gecesi dahi misafirin ayak ucunda bulunmuş ki misafir bir şey isterse hazır olsun, bu âdât (gelenek) Dagistan Çerkes ahalilerinde dahi varmış, ben sonra bu ahvali orada dahi müşahade ettim, bunun ile ırz ve namus ciheti itham olunamaz, Kazak taifesinde dahi eshâb-ı namus vardır. (Türkoğlu 2017: 78-79)

Yemek Kültürü

Kazakların ete olan aşırı düşkünlükleri Abdürreşid İbrahim'in dikkatinden kaçmamıştır. At eti yemeleri, eti sofrada bir ritüele uygun olarak pay etmeleri, sofradaki et ikramının sofradaki hürmet kademine göre oluşu, Kazakların bütün bu sofrada adabı Abdürreşid İbrahim'in dile getirdiği hususlardandır. Abdürreşid İbrahim'in özgeçmişinde aktardığı Kazakların sofrada adabı bu gün de hâlâ aynı şekilde muhafaza edilmektedir.

... yemek teknesinin bir ucundan bir kişi diğer ucundan bir başka kişi tutmuş, **uzun teknenin içi et dolu idi**. Bu tekneyi getirdiler, doğru sofranın tam orta yerine koydular, **teknenin uzunluğu bir arşın üç çeyrek vardı, tam orta yerinde bir koyun başı vardı**, ben o kadar dikkat ettim ki, **burada tahminen beş pot⁴ et var, bu kadar eti bu adamlar nasıl yiyecek diye tefekkür etmekte idim**. (Türkoğlu 2017: 75)

Kazaklarda sofranın en makbul yiyeceklerinden biri de kelledir. Kellenin ikramı da bir ritüele göre yapılır. Kellenin parçaları yine sofradaki kademeye göre pay edilir. Aşağıdaki alıntıda Kazak sofrada adabı ve kelle/et ikram ritüeli görülmektedir.

Başta oturmuş bir ihtiyar adam, elinde bıçak, koyun başını eline aldı, sağ kulağını kesdi hemen boğaz içine gönderdi. Sonra baybiçeye veriniz deyip, başı bir tabağa koydu, orada hizmet etmekte olan yiğitlerin birine verdi. O da kapıya yakın oturmakta olan bir hanıma götürdü verdi. Üç dört adam tekne etrafında eti hem parçalıyorlar hem yiyorlar, bize hem buyurun işareti verdiler, biz de az az yemekte idik, et o kadar yağlı o kadar semiz kendi de gayet güzel pişmiş lezzetli, herkesin parmaklarından maylar (yağlar) akıyor. Hem at eti hem koyun eti karışıktı, sofraya yakın olanlar yemekte idiler ve birçok adam da kenarda bakarak oturuyorlardı. (Türkoğlu 2017: 75-76)

Abdürreşid İbrahim Kazakların bu kadar çok et yediğini gördüğünde hayretler içinde kalmaktadır. Onun iki günlük gıdasını bir Kazak, tek lokmada yutmaktadır.

Bir aralık ihtiyar adam eline doğranmış etlerden doldurdu, takriben yarım kilo kadar vardı, Beysembe gel dedi, bizim arkadaş geldi, ağzını açtı, şu yarım kilo eti birden

⁴ Bir put 16,5 kilogram.

onun ağzına doldurdu. Artık taaccüb ettim. Her nevi tefekkür ettim bu kadar et o boğazdan nasıl geçti? Ben böyle bir şey hiç görmemiştim, ikincisi geldi, üçüncüsü geldi o kenarda oturanlar hep birer birer geldiler, bir de baktım teknede et de kalmadı, **bunlardan her birinin bir defada yuttukları et, benim için iki günlük bir gıda idi.** (Türkoğlu 2017: 76)

Toy/Eğlence Kültürü

Abdürreşid İbrahim *Tercüme-i Halim* adlı eserinde Kazak halkının toy ve eğlence kültürü hakkında da bilgiler verir. Yolculuğu sırasında tesadüf eseri bir düğün evine konuk olur. Kına gecesi ve gençlerin arasındaki eğlenceye katılır. Kazak eğlencelerinde de haremlik selamlık yoktur. Delikanlılar ve genç kızlar bir arada çeşitli oyunlar oynayarak eğlenirler. Genç medrese öğrencisi Abdürreşid İbrahim toyda, eğlencede de çok çekingendir. Onun toyluğu, çekingenliği aşağıdaki alıntıda görülmektedir.

Oyuncular geldi, oyun başladı, **kızlar, yiğitler bir araya toplandılar, kızların biri geldi, bizi de oyunun ortasına alacak oldu, bu ise çok hayreti mucib oldu. Neyse bir bahane ile oradan usulca kaçtım,** torbamı da elime alıp çıktım. ... (Türkoğlu 2017: 77)

Gelenekler

Abdürreşid İbrahim Kazaklar arasındaki hatıralarını anlatırken düğün, kına gecesi, kız uğurlama, amengerlik gibi Kazak geleneklerine de değinmektedir.

Çok eski devirlerden beri Kazak toplumunda görülen amengerlik geleneğine göre, kocası/nişanlısı ölen genç kadın tekrar evlenmek istediğinde, sadece ölen kocasının ağabeyi, erkek kardeşi ya da akrabalarından bir erkekle evlenebilirdi. Ailede bu erkeklerden biri yoksa ya da kadın onlardan biriyle evlenmek istemezse o zaman kadın ölen kocasının uruğu içinden birini seçme hakkına sahipti (Kınacı 2018). Abdürreşid İbrahim, amengerlik geleneği yüzünden dertli olan bir Kazak kıızıyla yaşadığı aşkı anlatırken bu geleneğe de değinmiştir.

Abdürreşid İbrahim, Ordabay Hacı'nın yanından ayrılıp Akmola vilayetinde Ömer Volos dedikleri bir adama imam olur. Abdürreşid İbrahim bu kişinin yanında tam bir yıl imamlık vazifesinde bulunarak maddî olarak da hayli istifade eder. Burada rahatı yerinde olmasına rağmen evin amengerlik geleneği yüzünden muzdarip olan kıızıyla gizli bir aşk yaşayınca, kızın babası Ömer Volos meseleyi fark eder. Daha önceden Abdürreşid İbrahim her fırsatta Medine'ye gidip tahsil almak arzusunu Ömer Volos'a anlattığından, Ömer Volos derhal Abdürreşid İbrahim'e gerekli olan parayı vererek onu Medine'ye gönderir.

Bu adamın Atbazar kasabasında bir Kazak zenginin oğluna küçük yaşında vadelenmiş Meyrem isminde bir kızı var idi. Bu kızın sözlüsü tam belagata erdiği zaman vefat edip, kızı Kazak kaidesi üzere yiğidin küçük biraderine akd yahut tayin etmişler. Elbette kamalete yetişen kız 12 yaşında çocuğa muntazır (bekleyen, gözleyen) olması

tab'an ağır olup, kızı bir hayli hülyalara icbar etmiş. Bir gün kız benim yanıma gelerek, bir fırsattan istifade ederek bana halini şikâyet eyledi. **Kızın hali hakikaten teessüf olunur bir hal olduğundan biz dahi bu hayale iştirak ederek, kız ile birçok defalar sohbet ve istişare ba'dında firara karar vermiştik. Tam altı ay kız ile aramızda etraflı sohbetler oldu, istikballerimizi dahi müzakere eyledik, nihayet işi tam karara getirdikten sonra nasıl gitmek, nereye gitmek lüzumunu geceleri tekrar müzakere etmiştik. Biz zannederdik ki bizim sırrımıza kimse muttali (vâkıf) değil diye, hâlbuki Ömer Volos kendisi bizim hareketimize dikkat edermiş.** (Türkoğlu 2017: 88-89)

Göç Kültürü

Konargöçer Kazak halkının yaylak ve kışlaklara göçleri de tam bir seramoni şeklinde gerçekleşir. Göçün bir düzeni vardır. Kimin nerede, nasıl gideceği bellidir. Göç sırasında herkes en güzel kıyafetlerini giyer, genç kızlar, delikanlılar en güzel atlara binerler, yol boyunca birbirleri ile şakalaşır, şarkı, şiir söyler, yarış yapar, eğlenirler. Abdürreşid İbrahim Ordabay Hacı hanesine muallim olduğu sırada Ordabay Hacı'nın hanesi ile birlikte bu göçlere katılmıştır, o da bu göç seramonisine dahil olmuştur.

Kazak göçtüğü zaman, evvel cemi (bütün) eşyasını arabalara, develere yükletir, hizmetçiler, hatunlar, arabalar ile beraber gider, hane sahibi kendisi bir taife ile hayvanları sürmeye gider, evde ve komşuda olan (boz bala) genç yiğitler, kızlar ayrıca güzel hayvanlara binerek, bütün yol biri diğeriyle envai latifeler, şiirler söyleyerek giderlermiş, biz de bunlara katıldık. Yaylaya gelinceye kadar hayli garip hallerine muttali olduk. Kazak Ahvali nam risalemize nazar oluna. (Türkoğlu 2017: 85)

Sonuç

Abdürreşid İbrahim XX. yüzyıl Türk Dünyası'nın önemli şahsiyetlerinden biridir. O, yaptığı faaliyetler ve geride bıraktığı eserlerle Türk kültür tarihinde yerini almıştır. Abdürreşid İbrahim yaşamı boyunca çektiği maddi imkânsızlıklarına rağmen neredeyse bütün dünyayı gezmeyi başarmıştır. Özellikle Kazan-İstanbul-Tokyo üçgeninde dikkate değer faaliyetler yürütmüştür. Genç bir medrese öğrencisi iken Kazaklar arasında bulunmuş, öğretmenlik yapmıştır. Bu dönemde kardeş Kazak halkını yakından tanıma imkânı bulmuştur. Daha sonra hayat hikâyesini kaleme alırken de Kazaklara dair gözlemlerine ve değerlendirmelere geniş bir yer vermiştir. Abdürreşid İbrahim'in özgeçmişi içinde yer alan Kazaklar hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında bunların genel olarak olumlu değerlendirmeler olduğu görülür. Ancak bunlar arasında bazı olumsuz görüşler de vardır. Abdürreşid İbrahim, başta Kazak halkının konukseverliği olmak üzere, dil, din, yemek kültürü, toy/eğlence kültürü, göç kültürü gibi Kazak halkının millî unsurlarına dikkat çekmiştir.

Kaynaklar

Alp, Alper (2012), "Rusya Müslümanları İttifakı İçerisinde Görüş Ayrılıkları ve Abdürreşid İbrahim", Türk-Japon İlişkilerinin Dönüm Noktasında Abdürreşid İbrahim, Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni 22-23 Mayıs 2012, Konya, Bildiriler, Konya: Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür Sanat Yayınları, s. 171- 181.

Balcıoğlu, Mustafa (2001), "Hoca Abdürreşid İbrahim ve Teşkilat-ı Mahsusa", Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete, s. 35-43, Nobel.

Devlet, Nadir (1999), Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kınacı, Cemile (2014), "Kazak Sovyet Edebiyatında "Tatar İmajı"", 12. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 30 Ağustos-6 Eylül 2014 Kazan/TATARİSTAN, s. 1077-1083.

Kınacı, Cemile (2018) "Kazak Geleneklerinde Görülen Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Modern Kazak Edebiyatına Yansımaları ve Eleştirisi", Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Folkloru Çalıştayı, yayımlanmamış bildiri.

Özbek, Nadir (1995), "Abdürreşid İbrahim: İslamcı Bir Eylem Adamı", Toplumsal Tarih, Sayı 19, Cilt 4, s. 7-12.

Türkoğlu, İsmail (1995a), "Abdürreşid İbrahim'in Bilinmeyen Yılları", Toplumsal Tarih, Sayı 19, Cilt 4, Temmuz 1995, s. 13-17.

Türkoğlu, İsmail (1995b), "20. Yüzyılda Bir Türk Seyyahı Abdürreşid İbrahim", Toplumsal Tarih, Sayı 20, Cilt 4, Ağustos 1995, s. 6-10.

Türkoğlu, İsmail (1997a), Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim, Diyanet Vakfı Yayınları.

Türkoğlu, İsmail (1997b), "Mehmed Akif'in Süleymani Kürsüsü'ndeki Vaizi Abdürreşid İbrahim", Mehmed Âkif Sempozyum Bildirileri 30 Aralık 1996, Yayına Hazırlayan Prof. Dr. İnci Enginün, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, s. 55-62.

Türkoğlu, İsmail (2012), "Rusya Türklerini Uyandıran adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", Türk-Japon İlişkilerinin Dönüm Noktasında Abdürreşid İbrahim, Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni 22-23 Mayıs 2012, Konya, Bildiriler, Konya: Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür Sanat Yayınları, s. 15-68.

Türkoğlu, İsmail (2017) (Hazırlayan), Abdürreşid İbrahim Tercüme-i Halim Ya ki Başıma Gelenler, İstanbul: Mac Medya.

